

BANK AKTIV VA PASSIVLARINI BOSHQARISHDA LIKVIDLILIK RISKINI KAMAYTIRISH USULLARI

Nasimova Yulduzxon

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
magistri*

Annotatsiya. Mazkur tezisda bank aktiv va passivlarini boshqarish jarayonida likvidlilik riskining mazmuni, uning yuzaga kelish sabablari hamda uni kamaytirish usullari tahlil qilingan. Tijorat banklari faoliyatida likvidlilikni oqilona boshqarish moliyaviy barqarorlikni ta'minlashning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, likvidlilik riskini kamaytirishda diversifikatsiyalashgan resurs bazasini shakllantirish, yuqori likvidli aktivlar ulushini oshirish, GAP-tahlil, stress-test, likvidlilik ko'rsatkichlari monitoringi va ALCO faoliyatini takomillashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: likvidlilik riski, aktivlar, passivlar, tijorat banki, aktiv-passiv boshqaruvi, ALM, likvidli aktivlar, depozit bazasi, stress-test, GAP-tahlil.

Kirish

Tijorat banklari faoliyatining samaradorligi ko'p jihatdan ularning aktiv va passivlarini qay darajada muvozanatli boshqarishiga bog'liq. Bank tizimida likvidlilik riski eng muhim moliyaviy xatarlardan biri bo'lib, u bankning o'z majburiyatlarini o'z vaqtida va to'liq bajara olmaslik xavfini anglatadi. O'zbekistonda tijorat banklari likvidlilikini boshqarish bo'yicha alohida nizom mavjud bo'lib, unda likvidlilikni boshqarish strategiyasi, usullari va baholash tartibi belgilangan. Banklar va banklar guruhlar uchun tavakkalchiliklarni boshqarish tizimiga doir talablar ham Markaziy bank tomonidan normativ tartibga solingan [1].

Hozirgi sharoitda banklar nafaqat daromadlilikni oshirishga, balki likvidlilikni saqlashga ham alohida e'tibor qaratishi zarur. Markaziy bankning majburiy zaxiralar instrumenti ham resurslar qiymati va likvidlilik rejalashtirishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi [2]. Markaziy bankning 2024-yil yakunlari bo'yicha yillik hisobotida ham bank tizimida uzoq muddatli likvidlilik ko'rsatkichi sifatida NSFR qo'llanilishi qayd etilgan [2].

Bank aktiv va passivlarini boshqarishda likvidlilik riskining yuzaga kelishi, avvalo, aktivlar va passivlar muddatlari o'rtasidagi nomuvofiqlik bilan izohlanadi. Masalan, bank tomonidan uzoq muddatga ajratilgan kreditlar qisqa muddatli depozitlar yoki talab qilib olinguncha saqlanadigan mablag'lar hisobidan moliyalashtirilsa, kelgusida likvidlilik taqchilligi yuzaga kelishi ehtimoli ortadi. Bundan tashqari, depozitlar tarkibining yirik mijozlarga haddan tashqari bog'lanib qolishi, bozor foiz

stavkalarining o'zgarishi, muammoli kreditlar hajmining oshishi ham likvidlilik riskini kuchaytiradi.

Likvidlilik riskini kamaytirishning eng muhim usullaridan biri bank resurs bazasini diversifikatsiya qilishdir. Bunda banklar aholi depozitlari, korporativ mijozlar mablag'lari, banklararo kreditlar va uzoq muddatli qarz instrumentlari o'rtasida muvozanatni ta'minlashi lozim. Resurs manbalarining turli segmentlarga taqsimlanishi mablag'larning bir yo'nalish bo'yicha chiqib ketish xavfini kamaytiradi.

Yana bir muhim yo'nalish bank balansida yuqori likvidli aktivlar ulushini yetarli darajada saqlash hisoblanadi. Naqd pul mablag'lari, Markaziy bankdagi vakillik hisobvaraqlari, davlat qimmatli qog'ozlari va tez realizatsiya qilinadigan boshqa aktivlar bankning qisqa muddatli majburiyatlarini qoplash imkoniyatini oshiradi. Biroq bunday aktivlar ulushini haddan tashqari ko'paytirish bank rentabelligiga salbiy ta'sir qilishi mumkin. Shu sababli likvidlilik va daromadlilik o'rtasida optimal nisbatni topish zarur.

Banklarda likvidlilik riskini boshqarishda GAP-tahlil usulidan foydalanish ham samarali hisoblanadi. Ushbu usul aktiv va passivlarni muddatlar bo'yicha guruhlash, ular o'rtasidagi tafovutni aniqlash hamda kutilayotgan likvidlilik bo'shliqlarini oldindan baholash imkonini beradi. Agar qisqa muddatli passivlar hajmi shu muddatdagi likvid aktivlardan yuqori bo'lsa, bankda likvidlilik bosimi yuzaga keladi. Demak, ushbu tafovutlarni oldindan aniqlash va ularni bartaraf etish bank boshqaruvida muhim o'rin tutadi.

Shuningdek, likvidlilik riskini kamaytirishda stress-test va ssenariy tahlillari alohida ahamiyatga ega. Amaldagi likvidlilikni boshqarish nizomida banklar likvidlilikni baholash va monitoring qilishda turli usullardan foydalanishi belgilangan [1]. Xalqaro va mahalliy amaliyotda stress-test bankning noqulay sharoitlardagi to'lov qobiliyatini oldindan baholash vositasi sifatida qo'llanadi [4], [4].

1-jadval.

Likvidlilik riski bo'yicha stress-test o'tkazish mexanizmi

Bosqich	Mazmuni	Kutiladigan natija
1. Maqsadni belgilash	Qaysi likvidlilik xatari sinovdan o'tkazilishi aniqlanadi: depozitlar chiqib ketishi, bozor resurslari qisqarishi, kredit qaytmasligi va boshqalar	Tahlil obyekti aniq belgilanadi
2. Ssenariy tanlash	Bazaviy, o'rtacha salbiy va keskin salbiy ssenariylar ishlab chiqiladi	Xatar darajalari bo'yicha baholash imkoniyati paydo bo'ladi
3. Ma'lumotlarni yig'ish	Aktivlar va passivlar muddatlari, likvid aktivlar hajmi, yirik depozitorlar ulushi, pul oqimlari jamlanadi	Hisob-kitob uchun zarur baza shakllanadi

4. Pul oqimlarini modellashtirish	Qisqa davrda kirim-chiqimlar, depozit chiqimi, majburiyatlar so'ndirilishi hisoblanadi	Likvidlik bo'shlig'i aniqlanadi
5. Likvidlilik ko'rsatkichlarini hisoblash	Joriy likvidlilik, tezkor likvidlilik, LCR/NSFRga yaqin ko'rsatkichlar va gap ko'rsatkichlari baholanadi	Bankning stress holatdagi chidamliligi aniqlanadi
6. Natijalarni tahlil qilish	Qaysi segment yoki muddat oralig'ida xavf kuchayishi aniqlanadi	Zaif nuqtalar topiladi
7. Boshqaruv choralarini ishlab chiqish	Likvid aktivlarni ko'paytirish, resurs bazasini diversifikatsiya qilish, favqulodda moliyalashtirish rejasi tuzish	Riskni kamaytirish bo'yicha amaliy chora belgilanadi

Mazkur jadvaldan ko'rinadiki, stress-test likvidlilik riskini baholashning faqat nazariy emas, balki amaliy boshqaruv instrumenti hamdir. U bankka qaysi muddat segmentida likvidlik bosimi kuchayishini oldindan aniqlash, yirik depozit oqimlari xavfini baholash va favqulodda moliyalashtirish manbalarini belgilash imkonini beradi.

Likvidlilik riskini kamaytirishda aktiv-passivlarni boshqarish qo'mitasi — ALCO faoliyatini kuchaytirish ham muhimdir. Mazkur qo'mita bankda likvidlilik darajasi, foiz risklari, resurslar qiymati va balans mutanosibligi yuzasidan strategik qarorlar qabul qiladi. Mahalliy ilmiy ishlarda ham bank aktivlarini boshqarish metodologiyasi likvidlilik, rentabellik va risk o'rtasidagi muvozanatga tayanishi lozimligi ko'rsatilgan [4].

Xulosa qilib aytganda, bank aktiv va passivlarini boshqarishda likvidlilik riskini kamaytirish bank moliyaviy barqarorligini ta'minlashning muhim sharti hisoblanadi. Likvidlilik riskining asosiy sabablari sifatida aktiv va passivlar muddatlari nomuvofiqligi, resurs bazasi beqarorligi, yuqori riskli kreditlar ulushi va bozor omillari namoyon bo'ladi. Ushbu riskni kamaytirish uchun resurs bazasini diversifikatsiya qilish, yuqori likvidli aktivlar ulushini saqlash, GAP-tahlil va stress-testlardan foydalanish, shuningdek, ALCO faoliyatini takomillashtirish lozim. Mazkur choralar banklarda likvidlilik bosimini kamaytiradi, to'lov qobiliyatini mustahkamlaydi va aktiv-passiv boshqaruvi samaradorligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining qarori. Banklar va banklar guruhlarining tavakkalchiliklarni boshqarish tizimiga doir talablar to'g'risidagi 3427-sonli Nizom. 07.03.2023 y.
2. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Majburiy zaxiralar. Rasmiy sahifa <https://cbu.uz>
3. Salimboyevich, R.B. Tijorat banklarida likvidlilik muammolari va ularni bartaraf etish yo'llari. TDIU ilmiy jurnali, 2025.
4. Bakriddinov, Sh. Methodological Foundations of Asset Management of Commercial Banks. "Moliyaviy texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali, 2025, 3-son.
5. O'zbekiston Respublikasi O'RQ-580-son. Banklar va bank faoliyati to'g'risida. 05.11.2019 y.